

leyle açıklanmalıdır. Benzer bir yaklaşım İmam Mâtürîdî ve mensuplarında da görülmektedir. Eserinde Kaderiyye hakkında müstakil bir başlık açan (s. 152-154) Üsmendî, bu grupla Mu'tezile'yi kastettiğini söylemeye çalışırken onlara karşı ithamlarda bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-uşûl* (nşr. M. Zekî Abdülber), Kahire 1412/1992, s. 8, 367-370, 372-393, 677; a.m.f., *Lübâbü'l-kelâm* (nşr. M. Sait Özervarlı), İstanbul 1426/2005, tür.yer.; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 13-15; Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed* (nşr. Halîl el-Meys), Beyrut 1403/1983, II, 73-75; M. Sait Özervarlı, "Alâeddin el-Üsmendî'nin Kelâmçılığı ve Bilgi Teorisi: Mâverâünnehir Kelâm Düşüncesine Bir Katkı", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 10, İstanbul 2003, s. 39-63; Burhan en-Nefâtî, "el-Üsmendî, Ebü'l-Feth Muḥammed b. 'Abdülhamîd", *Mv.AJ*, I, 674-680.

M. SAİT ÖZERVARLI

ÜSRÜŞENE

(أسروشنه)

Ortaçağ'da Mâverâünnehir'de eyalet ve bu eyalet içinde yer alan tarihî bir şehir.

Günümüzde bir kesimi Özbekistan, bir kesimi Tacikistan'da kalan Üsrüşene bölgesinin (Üsrüşene, Sürüşene, Şürüşene, Üsrüşene, Üstrüşene) tarihine dair bilgiler Büyük İskender'in bölgeye geldiği milâttan önce IV. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Çin kaynaklarına göre Üsrüşene milâttan önce II. yüzyılın ortalarında Tayuan eyaletinin bir parçasıydı. Ortaçağ'da ise müstakil eyaletti. Mâverâünnehir sınırları içerisinde kalan bölgenin (*Hudûdü'l-âlem*, s. 76) batısında Semerkant, doğusunda Fergana ve Pamir bölgesi, kuzeyinde Fergana'nın bir bölümü ve Şâş, güneyinde Kış,

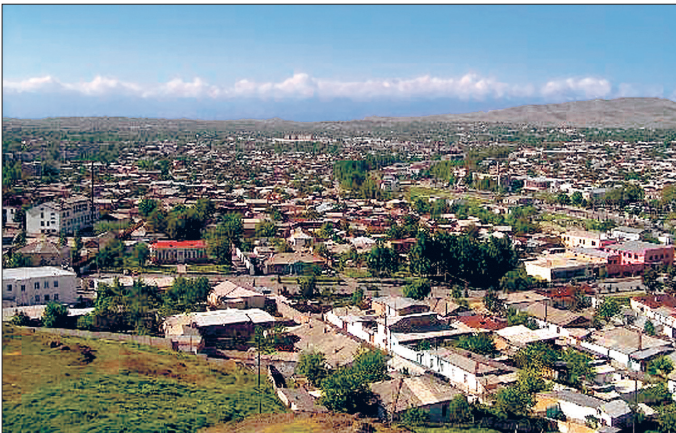
Çağaniyân, Şûmân, Vaşcird ve Reşt bulunuyordu. Bu dönemde bölge Çin kaynaklarında Doğu Cha'o (Su-tui-şa-na) adıyla anılmaktadır. İslâm coğrafyacıları Üsrüşene'yi toprakları tarıma elverişli, su kaynakları bakımından zengin, bol ve çeşitli meyve ağaçlarının yetiştiği bir yer şeklinde tasvir etmektedir.

Erken dönem İslâm coğrafyacılarından Ya'kübî, Üsrüşene'yi hem geniş ve büyük bir bölge hem de bir şehrin adı (*el-Büldân*, s. 125) olarak zikreder, İbn Havkal (*Şüretü'l-arz*, s. 503) ve İstahrî ise (*Mesâlik*, s. 325) sadece bir bölge diye gösterir ve burada bir şehrin bulunmadığını söyler. İbn Hurdâzbih, sonraki müelliflerin aksine güneydeki Buttem dağları ve çevresini Üsrüşene'den ayrı bir bölge halinde kaydeder. Üsrüşene emirlerinin Afşin, Buttem hâkimlerinin "Zü'n-na'na" unvanını taşıdığını belirtir (*el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 40). Buttem bölgesi muhtemelen Sâmanîler döneminde Üsrüşene'ye dahil olmuştur. Buttem dağlarından bol miktarda altın, gümüş, zaç (sülfirik asit) ve nişadır (amon-yak) çıkarılırdı. Özellikle nişadır çıkarılması son derece güç ve o dönemde nâdir bulunan bir madendi.

Ortaçağ'da bölgenin merkezi 10.000 nüfusa sahip Üsrüşene (Bencikes, Bûncikes) şehriydi (Strange, s. 474) ve Bâbü'lâ ile Bâbü'lmedîne adlı iki kapısı vardı. Şehri kuşatan surlar Zâmîn, Mersemende, Nûckes ve Kehlâbâz adı verilen kapılarla rabazlara açılırdı. Kanalların üzerinde bunların taşıdığı sularla çalışan değirmenler vardı. *Hudûdü'l-âlem*'de büyük ve zengin bir şehir olarak tanımlanan Üsrüşene'nin harabeleri günümüzde Tacikistan sınırları içindeki Ura-Tepe (Ora-Tübe) şehrinin yaklaşık 25 km. güneybatısında yer almaktadır. Zâmîn, Dizek (Cizek), Sabat, Har-kâne, Nûckes, Mersemende, Ersubaniket,

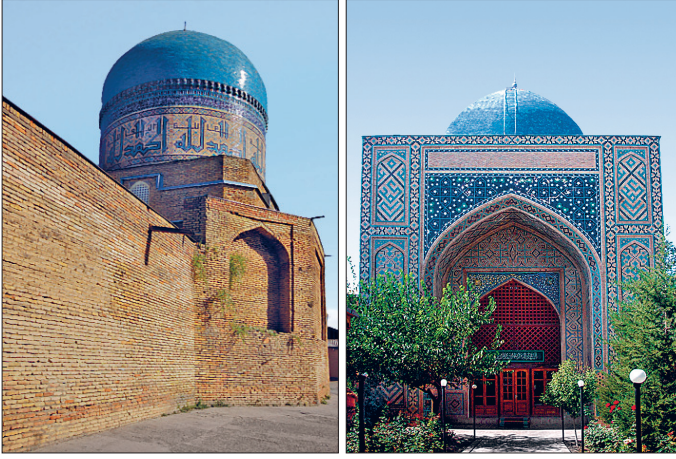
Fağkes bölgenin diğer önemli şehirleriydi. Bunlardan Zâmîn, Fergana-Hucend yolu üzerinde olup İpek yolu güzergâhında yer almaktaydı. Dizek şehrinin verimli tarım arazileri vardı. Soğuk iklimin hüküm sürdüğü Mersemende'de tarımdan çok ticaret gelişmişti. Çarşıların bulunduğu şehirde yılda bir defa kurulan panayır büyük bir ticaret hacmine sahipti. Bu panayırda elde edilen gelir 100.000 dinarı geçmekteydi. Abbâsiler döneminde eyaletin vergisi 50.000 dirhem kadardı. Sâmanîler devrinde Üsrüşene hâkimleri Sâmanîler'e sembolik olarak yıllık 4 akçe gönderirdi. Kramer'e göre Üsrüşene adı Ortaçağ'ın sonlarına doğru artık kullanılmaz hale geldi (*EI²* [İng.], X, 924). Yerli halkı İran kökenli olmasına rağmen tarihin en eski dönemlerinden itibaren Üsrüşene bölgesi Orta Asyalı kavimlerin ve özellikle Türkler'in idaresi altında kaldı, Türkler zaman içinde nüfus bakımından da ağırlık kazandı. İslâm fetihlerinin başladığı dönemde Üsrüşene'nin yönetimi Afşin unvanı taşıyan (Ya'kübî, *Târîh*, II, 397) ve Türk soyundan gelen bir ailenin elindeydi.

Müslüman Araplar'ın Üsrüşene'ye ilgileri Selm b. Ziyâd (61/680-81) ve Kuteybe b. Müslim'in (93/711-12) gerçekleştirdiği seferlerle başladı. Saîd b. Amr el-Haraşî 104'te (722-23) Üsrüşene'de konakladı, halkıyla az bir şey karşılığında anlaşma yaptı (Taberî, VII, 7). Emevîler döneminin son Horasan ve Mâverâünnehir Valisi Nasr b. Seyyâr 121 (739) yılında bölgeyi kısmen itaat altına aldı, Afşin ailesi de kendisine bağlılık yemini etti. Abbâsiler devrinde Horasan Valisi Gassân b. Abbâd, Halife Me'mûn'un emriyle Yahyâ b. Esed'i 204'te (819) Üsrüşene valiliğine gönderdi. Ancak bölgenin tamamen İslâm hâkimiyetine girmesi 207'de (822) gerçekleşti. Afşinler, Abbâsiler'e bağlı olarak bölgeyi yönetmeye devam ettiler. Dârülharb sınırında yer almasından dolayı Üsrüşene eyaletinde 400 civarında müstahkem mevki bulunuyordu. Bölgeye gelen gazilerin ikametleri için çok sayıda ribât yaptırılmıştı. Bunların en ünlüsü, Afşin Haydar b. Kâvûs tarafından inşa ettirilip giderleri için vakıflar tahsis edilen Hüdeysir Ribâtı idi. Üsrüşeneli askerler Halife Mutevekkil'in öldürülmesinde ve Müstain-Billâh'ın hilâfete geçmesinde önemli rol oynadılar. 280 (893) yılında Sâmanî topraklarına katılan Üsrüşene daha sonra Karahanlılar'ın hâkimiyeti altına girerek Buhara, Semerkant, Soğd ve Serahs gibi bir İslâmî ilimler merkezi haline getirildi; bunu Karahitaylar, Moğollar, Timurlular, Özbekler ve Türkistan han-

Ura-Tepe'den bir görünüş

ÜSRÜŞENE

Abdüllatif
Sultan
Medresesi
(Gök Gumbaz) –
Ura-Tepe /
Taşkent

lıkları egemenliği takip etti. Bu son dönemde bölgenin başlıca merkezleri durumdaki Ura-Tepe ve Cizek şehirleri Buhara ve Hokand hanlıkları arasında sürekli ihtilâf konusu oldu. Ortaçağ'da Üsrüşeni nisbesiyle tanınan çok sayıda âlim yetişmiştir. Ebû Saîd el-Berdaî, Ebû Talha Hakîm b. Nasr, Ebû Saîd Yûnus b. Fazl, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, Ebû Bekir Mutarrif b. Cumhûr, Hâmid b. Ebû Hâmid ve Hanefî fakihî Ebû'l-Feth Mecdûdin Muhammed b. Mahmûd bunlar arasında sayılabilir.

Bölge XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çarlık Rusyası'nın hâkimiyetine girdi. 1866'da Ruslar ve Buhara Hanlığı arasında yapılan İrcar savaşının ardından Ura-Tepe ve Cizek Ruslar tarafından işgal edildi. Bu dönemde Semerkant bölgesinin merkezi olarak bahsedilen Cizek, Ura-Tepe ile birlikte 1868'de Rusya Türkistan Genel Valiliği'nin Zerefşan bölgesine bağlandı. Ruslar'a karşı örgütlenen yerel direniş sırasında Cizek direnişin merkezi durumuna geldiyse de Ruslar ayaklanmayı kısa sürede kanlı bir şekilde bastırdılar (1916) ve bölgede egemenliklerini sağlamlaştırdılar. İsyanın bastırılmasının ardından Cizek ve çevresine Rus göçmenleri yerleştirildi. 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra Üsrüşene toprakları Özbekistan ve Tacikistan arasında paylaştırıldı. 1924'te yapılan paylaşımına göre Cizek (147.260 [2010 tah.]) Özbekistan'ın sınırları içinde kalırken Ura-Tepe (57.361 [2010 tah.]) ve çevresi Tacikistan'a bırakıldı. 1991'de Sovyetler Birliği'nin parçalanmasının ardından aynı ayırım devam etti.

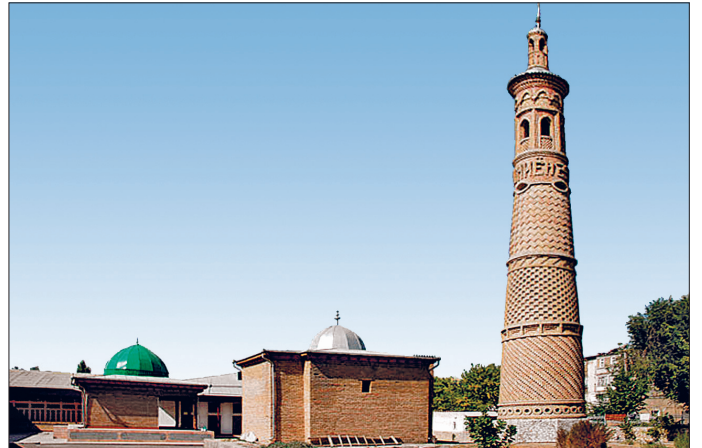
BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Futûhu'l-büldân* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1866 → (*Islamic Geography* içinde, ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1413/1992, s. 422, 429-431; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 397, 435; a.mlf., *el-Büldân* (nşr. M. Emîn Dannâvî), Beyrut 1422/

2002, s. 125; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 29, 38, 40, 207; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VII, 7; ayrıca bk. İndeks; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 325-328; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 503-506; *Hudûdü'l-âlem* (trc. Abdullâh Duman – Murat Ağarı), İstanbul 2008, s. 69, 71, 74; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsim*, s. 261, 265, 266, 277-278; *Mücmelü't-tevârih ve'l-kıtaş* (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1318 hş., s. 357-358; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 141-142; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), I, 210; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 107, 205; VI, 145, 383, 452, 511-513; VII, 279; IX, 158; G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905, s. 474-477; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 91-103; a.mlf., "Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları: el-Afşin Haydar b. Kâvûs", *TED*, sy. 4-5 (1974), s. 1-22; Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul 1978, s. 121, 160; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, bk. İndeks; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 180-183; Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı: Karahanlılar (766-1212)*, İstanbul 2007, s. 429, 435-436, 438-439, 442-443, 446, 456; Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmanîler Devleti 874-1005)*, İstanbul 2007, bk. İndeks; Faruk Sümer, "Abbasiler Tarihinde Orta Asyalı Bir Prenses: Afşin", *TTK Bellelen*, LI/200 (1987), s. 651-665; J. H. Kramers, "Ustrüşana", *EP* (İng.), X, 924-925.

AYDIN USTA

Hazret-i
Şah Camii
ve Türbesi –
Ura-Tepe /
Taşkent

ÜSRÜŞENİ

(الأسروشنى)

Ebû'l-Feth Mecdûdin Muhammed
b. Mahmûd b. el-Hüseyn
b. Ahmed el-Üsrüşenî
(ö. 637/1240'tan sonra)

Hanefî fakihî.

Mâverâünnehir'de Fergana bölgesinin batısında ve Seyhun (Siriderya) nehrinin doğusunda kalan Üsrüşene bölgesinin aynı adı taşıyan merkezinde doğdu. Hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Bugün Tacikistan-Özbekistan sınırında bu şehrin bulunduğu yerde 2000 yılına kadar Ura-Tepe (Ora-Tübe) diye bilinen, yakın zamanlarda Tacikistan hükümetinin antik tarihini anımsatmak amacıyla İsterevşan adını verdiği bir şehir yer almaktadır. İslâm coğrafyacılarına göre bu yer adının doğrusu Üsrüşene ise de Üsrüşeni'ye ait eserlerin günümüze ulaşan en eski nüshalarında nisbesi Üstrüşeni olarak geçmekte ve tabakat kitaplarında bu kullanım yaygınlaşmış görünmektedir. İlim ehli bir aileden gelen Mecdûdin el-Üsrüşeni'nin babası Celâleddin Mahmûd, devrinin tanınmış bir Hanefî fakihî olup Muhammed b. Yûsuf es-Semerkan-dî'nin *el-Mültekat* adlı eserini 603 (1207) yılında *Tertibü'l-Mültekat* adıyla konularına göre düzenlemiş ve 616'da (1219) talebelerine imlâ ettirmiş (*Tertibü'l-Mültekat*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 596, vr. 1^{a-b}, 98^{a-b}; Hamidiye, nr. 585; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1813), ayrıca *el-Fevâ'id* adlı bir kitap yazmıştır (Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, vr. 244^b). Üsrüşeni, 25 Şâban 625'te (30 Temmuz 1228) tamamladığı *Câmi'u ahkâmi's-şîğâr* adlı eserinin sonunda (s. 389, 391) babasının o sırada henüz hayatta, fakat ileri bir yaşta olduğunu belirtir, dedesi Hüseyin b. Ahmed'den de "şeyh, büyük imam" şeklinde söz